

Nieuwe structuren voor de gereformeerde geloofsbeleving

Stefan Paas

In dit hoofdstuk bespreek ik de vraag welke mogelijkheden er zijn binnen een laat-moderne samenleving voor de gemeenschappelijke uitdrukking van een gereformeerde geloofsbeleving. Of, simpeler gezegd: is er een toekomst voor het gereformeerde kerkelijk leven en zo ja, hoe ziet die toekomst eruit?

Eerst werk ik de term ‘gereformeerde geloofsbeleving’ wat verder uit en ik laat zien dat er in de gereformeerde traditie (zoals in elke traditie) een spanning te zien is tussen behoud en vernieuwing. Vervolgens bespreek ik de vraag of er in de toekomst nog wel sprake zal zijn van een gereformeerde (kerkelijk georganiseerde) geloofsbeleving in Nederland. Dat is immers in het geheel niet vanzelfsprekend, gezien de processen van modernisering en secularisering die ook deze kerken steeds meer stempelen. Hier beschrijf ik een aantal ‘strategieën’ die de gereformeerde traditie nu reeds benut om ook in de toekomst een vitaal kerkelijk leven te waarborgen. Dit kerkelijk leven zal echter altijd plaatsvinden onder bepaalde culturele voorwaarden. Die voorwaarden veranderen voortdurend. Ik noem een aantal van die veranderingen en geef aan welke invloed die hebben op de gereformeerde traditie. Daarmee zijn we aangekomen bij het laatste deel van het hoofdstuk, waarin ik beschrijf voor welke vernieuwingen gereformeerde kerken staan om onder veranderde culturele omstandigheden voluit christelijke kerken te zijn in de 21^e eeuw.

Gereformeerde geloofsbeleving

Laat ik beginnen met een definitie van wat ik versta als een ‘gereformeerde geloofsbeleving’. Voor het doel van dit hoofdstuk is het dan vooral belangrijk om te kijken naar de kerken en stromingen van de ‘gereformeerde gezindte’. Hiermee wil ik niet zeggen dat alle aanhangers van deze kerken en stromingen een gereformeerde geloofsbeleving hebben, maar wel dat die geloofsbeleving vooral hier te vinden zal zijn. In de ruime zin gaat het daarbij om kerken en stromingen die vasthouden aan de Drie Formulieren van Enigheid. Ruwweg loopt dit spectrum van bevindelijk gereformeerde kerken als de Gereformeerde Gemeenten ter rechterzijde tot de meer evangelisch beïnvloede Nederlands Gereformeerde Kerken ter linkerzijde. Ook de Gereformeerde Bond binnen de Protestantse Kerk in Nederland hoort bij de gereformeerde gezindte. Op zijn eenvoudigst is de vraag van dit hoofdstuk dus of deze kerken en stromingen een toekomst hebben.

Uiteraard is dit slechts een blik van buitenaf. Ook als bepaalde kerken in de toekomst de naam ‘gereformeerd’ nog in het vaandel voeren, is daarmee nog niet zoveel gezegd over de gereformeerde *geloofsbeleving*. Aan de vraag wat dat precies is, kleven echter allerlei theologische, historische en sociologische aspecten die het antwoord ingewikkeld maken. Daarbij komt dat gereformeerden elkaar nogal eens de naam ‘gereformeerd’ betwisten. Bevindelijk gereformeerde kerken hebben bijvoorbeeld de neiging om de gereformeerde geloofsbeleving te beperken tot de reformatorische zuil, terwijl vrijgemaakt gereformeerden het gereformeerde gehalte van de bevindelijken niet altijd hoog inschatten. Een cynicus zou

kunnen zeggen dat een kenmerk van gereformeerden is dat zij elkaar voortdurend voor *niet-gereformeerd* verklaren. Ook nieuwe kerkvormen die opkomen in de gereformeerde gezindte krijgen gemakkelijk dit verwijt naar zich toe geworpen. Zo constateert C.S.L. Janse dat er nieuwe kerkelijke initiatieven zijn gestart in de grote steden, vanuit de Christelijke Gereformeerde Kerken en de Gereformeerde Kerken (vrijgemaakt). Maar ‘daarbij moeten we wel constateren dat er vaak zoveel concessies worden gedaan aan de moderne cultuur dat de benaming gereformeerd maar beter achterwege kan blijven’. Dit oordeel baseert Janse op het missionaire karakter van deze nieuwe gemeenten, een karakter dat gepaard gaat met grotere openheid naar de ‘buitenwereld’. Volgens hem is dit in strijd met de Nederlandse Geloofsbelijdenis, een oordeel dat hij overigens niet onderbouwt (Janse 2008: 103).

Dit is een lastige paradox: zodra nieuwe structuren worden gevonden voor de gereformeerde geloofsbeleving, zullen deze door sommige anderen direct als ‘ongereformeerd’ worden bestempeld. We stuiten hier op een probleem dat alle levende tradities kenmerkt: om vitaal te blijven, moet men veranderen en om een traditie te blijven moet men niet breken met het verleden. Het is logisch dat nieuwe structuren en vormen daarom ook verzet oproepen. Zolang dit verzet niet ontaardt in gemakzuchtige oordelen op afstand, is daar ook niets mis mee. In het algemeen heb ik de indruk dat binnen de nieuwe kerkvormen die ontstaan in de gereformeerde gezindte met respect wordt geluisterd naar de ‘achterban’. Zelden of nooit begeeft men zich op ‘ramkoers’. Integendeel, vaak wordt bewust gezocht naar een nieuwe verwoording en vormgeving van zaken die men als waardevol beschouwt (of tenminste respecteert) in de eigen traditie.

In mijn eigen context valt het me bijvoorbeeld op dat in alle Amsterdamse gemeentestichtingen vanuit de gereformeerde gezindte de preek een belangrijke plek inneemt in de samenkomsten. Dat is helemaal niet vanzelfsprekend in een hypermoderne grote-stadssamenleving. Debat, discussie en dergelijke zijn daar prima, maar een preek is een archaisch restant uit een tijd waarin enkelingen nog met gezag konden spreken tot de massa. Ondanks deze grote culturele blokkades hebben alle nieuwe gemeenten ervoor gekozen de Woordbediening centraal te stellen en te zoeken naar manieren om het Woord te verkondigen aan mensen die vaak al generaties lang los zijn van de kerk. Ook de plaats van de vrouw in deze gemeentestichtingen is interessant. Ik vind het opmerkelijk dat deze nieuwe gemeenten allemaal met respect omgaan met de eigen kerkelijke traditie op dit punt, terwijl die traditie in het volledige geëmancipeerde Amsterdam een reusachtig cultureel obstakel is (De Jong-Heins 2009).

Nieuwe initiatieven in de gereformeerde gezindte verstaan zich dus wel degelijk respectvol tot de eigen traditie. Maar zij hebben ook een boodschap van vernieuwing. Zij willen hun missionaire ethos inbrengen in de bestaande structuren. Daarom is een gelijkwaardig gesprek tussen ‘oude’ en ‘nieuwe’ kerken van levensbelang. Zo’n gesprek mag kritisch zijn, als er maar naar elkaar wordt geluisterd en als de toekomstige vitaliteit van de gereformeerde traditie daarbij het gedeelde verlangen mag zijn (vgl. Noort e.a. 2008: 262-263).

Is er in de toekomst nog een gereformeerde gezindte?

Wanneer we nadenken over nieuwe structuren voor het gereformeerde kerkelijk leven, is een nuchtere vraag: zullen er in de toekomst nog gereformeerde kerken zijn? Voor sommigen is die vraag theologisch verdacht: God zal Zijn kerk altijd bewaren. Maar eerlijk gezegd denk ik dat er geen Bijbelse garantie is dat Nederland ook in de toekomst gereformeerde kerken zal hebben. Nergens in de Schrift lees ik dat er speciale privileges zijn van Godswege voor het gereformeerde kerkelijk leven in Nederland. Ik geloof dat God altijd een kerk op aarde zal hebben, maar het is niet uitgesloten dat de kerk in Nederland bijna of geheel verdwijnt. Op dit punt kunnen we leren van de geschiedenis, zoals het vrijwel geheel verdwijnen van het christendom in Noord-Afrika vanaf de 7^e eeuw, het wegwijnen van het gereformeerde kerkelijk leven in Frankrijk vanaf de 17^e eeuw of het ontmantelen van het christendom in Oost-Duitsland en Tsjechië in de 20^e eeuw. Ook de Bijbel zelf ziet het als een reële mogelijkheid dat geestelijk leven verdwijnt ‘door zorgen, rijkdom en verlangens’ (Marcus 4:18-19), of dat de ‘kandelaar wordt weggenomen’ (Openbaring 2:5). Als het theologisch gezien dus niet onmogelijk is dat een kerk verdwijnt, dan geldt dit ook voor de gereformeerde gezindte in ons land, afgezien van verdere sociologische overwegingen.

Die sociologische overwegingen zijn belangrijk, ook al zeggen zij niet alles. Ik zal de eerste zijn om te benadrukken dat geestelijk leven en groei in ledental niet met elkaar verward moeten worden. Maar het is een nuchter feit dat een kerk alleen kan bestaan als zij betrokken leden heeft. Anders gezegd: een kerk kan alleen *geestelijk* leven hebben, als zij eerst *leven* heeft. Sociologisch onderzoek naar de getalsmatige vooruitzichten van kerken zijn daarom wel degelijk relevant voor de vraag naar de toekomstige vitaliteit van de gereformeerde geloofsbeleving. De prognoses zijn op dit punt in toenemende mate somber van aard. In verhouding tot de grote volkskerken ‘doet’ de gereformeerde gezindte het niet zo slecht, maar dat betekent nog niet dat het goed gaat, althans als we letten op de getalsmatige ontwikkelingen. De Gereformeerde Gemeenten (GG) en de Hersteld Hervormde Kerk (HHK) groeien nog licht. Bij deze kerken komt dit vooral door natuurlijke aanwas (grote gezinnen) en het lijkt erop dat die groei er bijna uit is. Een hoog geboortecijfer is sterk afhankelijk van het in stand houden van een traditioneel gezinspatroon. Nu vrouwen in de reformatorische zuil steeds hoger opgeleid worden, zullen zij vaker kiezen voor een (deeltijd)baan en minder tijd hebben voor een groot gezin. Bij de HHK zien we bovendien nog een na-ijleffect van transfers uit de PKN, maar ook dit is tijdelijk. Aan de andere kant van het spectrum groeien de Nederlands Gereformeerden ook nog iets, vooral door transfer vanuit andere kerken. Van groei door bekering is in de gereformeerde gezindte nauwelijks sprake: een voorzichtige schatting spreekt van één bekeerling op ruim 1000 kerkleden per jaar (Paas 2003: 54). Alle andere kerken binnen de gereformeerde gezindte stagneren of krimpen inmiddels, zij het licht. Dat gaat dus niet de goede kant op.

Dit beeld is echter wel erg globaal. Het is veel interessanter en inzichtgevender om te kijken naar afzonderlijke gemeenten binnen kerkverbanden. Veel van de factoren die de groei van een gemeente belemmeren of bevorderen zijn immers plaatselijk van aard, ook als ze een weerspiegeling zijn van grotere maatschappelijke ontwikkelingen (Chambers 2005: 199). Ikzelf werkte aan het eind van jaren negentig mee aan het rapport *Vitaal 2000*, een studie naar de groei en krimp van de Christelijke Gereformeerde Kerken (CGK). Daaruit bleek enerzijds

dat de krimp die in het midden van de jaren tachtig inzette, voor een belangrijk deel te maken had met snel dalende geboortecijfers. Simpel gezegd was het kerkgenootschap niet langer in staat de verliezen door sterfte en vertrek aan te vullen. Echter, ook kwam naar voren dat bepaalde plaatselijke gemeenten, tegen de landelijke trend in, erin slaagden te groeien. Hoewel het aantal bekeerlingen over het hele kerkgenootschap klein was, waren zij wel vooral geconcentreerd in diezelfde handvol gemeenten. In de CGK zijn dit vooral nieuwe gemeenten, zoals de International Christian Fellowship in Rotterdam, of gemeenten die een ingrijpend proces van vernieuwing hebben doorgemaakt, zoals de CG-gemeente van Zwolle. Een conclusie van het rapport was daarom dat getalsmatige krimp geen noodlot is dat nu eenmaal verbonden is met de moderne tijd, maar dat plaatselijke gemeenten onder bepaalde omstandigheden wel degelijk in staat zijn om het tij te keren. Dit betekent niet dat de toekomst maakbaar is, maar wel dat geloof in de beloften van het Evangelie, visie, moed en een krachtig beleid ertoe doen, zeker wanneer de omstandigheden meewerken.¹

Naar het zich laat aanzien zijn er dus twee ‘strategieën’ voor getalsmatige groei binnen de gereformeerde gezindte. De ene behelst het beschermen en bevorderen van een traditioneel levenspatroon, met veel nadruk op het gezin en de kinderzegen en een positieve visie op de rol van de vrouw als moeder. Op zichzelf kunnen we dat afdoen als puur conservatisme, maar dat is me te kort door de bocht. Een ‘cultuur van het leven’ was van het begin af aan verbonden met de christelijke beweging, zoals die opkwam in het Romeinse Rijk. Ook de vroegste kerk dankte haar groei voor een belangrijk deel aan een in het Evangelie gewortelde spiritualiteit die positief stond tegenover grote gezinnen. Afwijzing van voorbehoedsmiddelen, abortus en selectie op geslacht (c.q. moord op meisjes) hoorden bij die spiritualiteit, maar ook een positieve visie op het huwelijk waarin man en vrouw, ondanks verschillen in rol, principieel gelijkwaardig zijn (Stark 1996: 115-128). Een kerkgenootschap dat zich inzet voor het behoud van het traditionele gezin en voor het vasthouden van de eigen jeugd, strijdt daarom naar mijn besef niet voor een verkeerde zaak, integendeel. Tegelijk is zo’n kerkgenootschap wel gebaat bij een zekere culturele afstand tot de huidige laat-moderne samenleving en het is steeds moeilijker om die afstand te bewaren. Ik noemde al het stijgende opleidingsniveau van reformatorische meisjes. Ook het gebruik van voorbehoedsmiddelen is inmiddels behoorlijk geaccepteerd in de gereformeerde gezindte. In 2008 vond 79% van de lezers van *Terdege* (een reformatorisch gezinsblad) dat voorbehoedsmiddelen ook zonder medische noodzaak toegestaan waren (*RD*, 23-6-2008). Ook in de gereformeerde gezindte worden de gezinnen kleiner.

De andere strategie voor een vitaal gereformeerd kerkelijk leven is doorgaande vernieuwing van bestaande gemeenten en de stichting van nieuwe gemeenten. Hieronder zeg ik iets meer over de culturele voorwaarden waaronder dit soort nieuwe initiatieven plaatsvinden. Hier is het belangrijk om te zien dat zulke vernieuwingsstrategieën op gespannen voet kunnen staan met de hierboven genoemde strategie, die zich juist richt op behoud en bescherming van het bestaande. Dit verklaart voor een deel ook de verschillen in

¹ Voor alle duidelijkheid: ik denk niet dat geloof, moed, visie e.d. *altijd* leiden tot getalsmatige groei. Er zijn ook altijd omstandigheden die daarop invloed hebben (culturele verschuivingen, nieuwbouw in de directe omgeving enz.). Maar ongelooft, angst en gebrek aan visie zijn altijd funest voor de groei van de gemeente, ongeacht de omstandigheden.

geloofsbeleving tussen (gereformeerde) kerken in de grote stad en die daarbuiten. In de grote stad is een individueel levenspatroon maatgevend, waarin de nadruk ligt op zelfontplooiing. Voor de geloofsbeleving betekent dit dat vragen rondom de eigen geestelijke ontwikkeling in een plurale en veeleisende context centraal staan. Buiten de stad speelt het gezin een veel grotere rol. In deze kerken staan de vragen centraal rondom geloofsoverdracht en de continuïteit tussen generaties. Dit zorgt voor wezenlijk verschillende theologische en spirituele dynamieken, ook binnen kerken in hetzelfde kerkgenootschap. Op zijn beurt kan dit weer veel misverstanden veroorzaken tussen ‘nieuwe’ kerken (veelal in de grote steden) en ‘oude’ kerken (meestal buiten de grote steden).

Een interessante vraag voor de toekomst is of beide ‘strategieën’ zich ook met elkaar kunnen verbinden. Kan een meer op het mondige individu gerichte geloofspraktijk samengaan met een traditionele levenshouding? Ik zou dat niet willen uitsluiten. Een onderzoek naar meisjes op een reformatorische middelbare school laat bijvoorbeeld zien dat juist die meisjes die opgroeien in een gezin waarin de eigen waarden ter discussie gesteld kunnen worden en waarin een open, ‘mondige’ sfeer bestaat, zich ook het meest positief verhouden tot de eigen traditie en daardoor hun toekomstige keuzes laten bepalen. Anderzijds blijkt afkalving juist daar plaats te vinden waar de traditie hoofdzakelijk bestaat uit overgeleverde vormen waarover geen echt gesprek mogelijk is (Baars Blom 2006). Ook een recent onderzoek onder gereformeerde studenten (CSFR en VGS) toont aan dat zij zich in meerderheid positief-kritisch verhouden tot de eigen traditie, dat ca. 90% graag naar de kerk gaat en dat meer dan de helft zegt te groeien in de relatie met God tijdens de studie (Kruizinga 2008). Dit laat zien dat individualisering en modernisering niet noodzakelijk een gevaar vormen voor een levende traditie. Toenemende mondigheid kan er ook toe leiden dat men bewust de eigen zelfontplooiing zoekt binnen die traditie en dat men deze verder wil dragen. De toekomst zal leren op welke manier die verbinding tussen moderniteit en traditie een plek zal krijgen binnen gereformeerde kerkelijke structuren. Over de vraag hoe die structuren eruit kunnen zien, gaat het vervolg van dit hoofdstuk.

Kerk in context

Ook als het gereformeerde kerkelijk leven in Nederland door Gods genade zal blijven voortbestaan, is er geen goede reden om te denken dat dit dezelfde vorm zou hebben als nu. Soms lijkt het alsof mensen die benadrukken dat ‘de Heere altijd een kerk voor Zichzelf zal bewaren’ daarmee bedoelen dat die kerk ook in de toekomst er net zo zal uitzien als de gemeente waar zijzelf al zolang bij horen en waarmee zij vertrouwd zijn. Echter, we moeten er rekening mee houden dat God zijn beloften houdt op een manier die voor ons ongemakkelijk, uitdagend en ‘verstoring’ kan zijn. Sterker nog, wie teksten als Handelingen 2 en Handelingen 15 bestudeert, kan zien dat de vervulling van Gods beloften slechts zelden aansluit bij de verwachtingen die gelovigen hebben. Wanneer christenen de toekomst van de kerk in Nederland (terecht) van God verwachten, betekent dit tegelijk een houding van openheid voor nieuwe kerkvormen die zich aandienen. Conservatisme verdraagt zich slecht met het geloof dat onze toekomst in Gods hand is. De houding van Gamaliël (Handelingen 6:35-39) is hier misschien wel de meest gepaste: niet te snel oordelen, maar nieuwe initiatieven de kans geven zich te ‘bewijzen’.

Er is nog een andere reden waarom conservatisme ons niet past. Gereformeerden benadrukken dat de kerk een schepping is van het Woord, een instelling van Christus. Dit gegeven moeten we echter niet uitspelen tegen een andere waarheid: dat de kerk alleen kenbaar en tastbaar is in een concrete cultuurhistorische context. ‘De’ kerk is nooit los verkrijgbaar; zij bestaat in tal van historische, culturele en sociale gestalten die van elkaar verschillen in tijd en ruimte. De concrete, historisch bepaalde vormgeving van de kerk maakt deel uit van het antwoord dat mensen geven op het Evangelie. Dit antwoord kan alleen gegeven worden vanuit onze specifieke plaats op aarde en in de geschiedenis (Paas 2007a). In theologische en missiologische literatuur spreekt men hier vaak van de ‘context’ waarin geloven en kerk-zijn plaatsvindt. Met dit woord wordt tot uitdrukking gebracht dat elke vorm van geloofsbeleving of kerk-zijn altijd bestaat onder specifieke cultuurhistorische condities. Kerken die zich bezighouden met nieuwe (missionaire) initiatieven doen er daarom goed aan zich te bezinnen op de sociale en culturele ruimte waarin dit gebeurt. In de theologie wordt zulke bezinning aangeduid met ‘contextualisatie’ (Noort e.a. 2008: 235-241). Dit betekent echter ook dat een niet-gecontextualiseerde theologie en manier van kerk-zijn niet bestaat. Ook de gereformeerde geloofsbeleving is ontstaan en heeft zich ontwikkeld in een bijzondere context; zij is ‘gecontextualiseerd’. Zij vormde deels een breuk met voorafgaande tradities, deels was zij daarvan een voortzetting of toespitsing. Ook zijzelf heeft zich ontwikkeld, met de veranderende samenleving en met haar verspreiding naar andere delen van de wereld (zoals Zuid-Korea). De gereformeerde manier van kerk-zijn en geloven is niet uit de lucht komen vallen. Zij maakt deel uit van het cultuurhistorisch bepaalde antwoord dat mensen hebben gegeven (en nog altijd geven) op het Evangelie. Wie dat beseft, kan nieuwe ontwikkelingen vandaag ook met een zekere ontspanning en met geduld tegemoet treden.

De sociale en culturele context voor kerk-zijn is door de eeuwen heen steeds veranderd. Charles Taylor onderscheidt drie grote perioden waarbinnen verschillende kerkvormen gestalte kregen (Taylor 2007: 449-450 enz.). De eerste periode is die van de ongebroken christelijke samenleving, waarin één kerk diende als gemeenschappelijke religieuze uitdrukking van het volksleven. Die kerk functioneerde zoals de oudtestamentische tempel: heel belangrijk, maar niet frequent bezocht. Volksidentiteit en religieuze identiteit vielen nagenoeg samen en de kerk was daarvan de zichtbare uitdrukking. Na het uiteenvallen van die religieus-politieke unie komt de periode van de mobilisatie: verschillende maatschappelijke partijen organiseren zich om zo delen van het volk achter zich te krijgen en te disciplineren. In die tijd, waarin de acceptatie groeit dat het volk niet langer een levensbeschouwelijke eenheid is (maar nog wel massaal christelijk), ontstaat de denominatie als kerkvorm. Deze kerkvorm is ook typerend voor het gereformeerde kerkelijk leven. Hier gaat het om het stimuleren van een actieve betrokkenheid op de kerk die functioneert als een gemeenschap van mensen rondom een gedeeld religieus ideaal. Denominaties functioneren in een sociale ruimte met andere kerken, waartoe zij zich meer of minder kritisch verhouden. Denominaties vertonen veel trekken van de moderne tijd, compleet met een groeiende bureaucratische organisatie en een voorliefde voor beheerssystemen. Onze laatmoderne tijd kenmerkt zich echter door een voortgaande individualisering en daardoor ook pluralisering van de samenleving. Daarmee breekt een derde periode aan. Die houdt in dat individuen zich hoe langer hoe meer als consument opstellen tegenover religieuze instituten. Zij zoeken een

‘kerk die bij hen past’ (Dekker&Stoffels 1998), voor zolang die kerk bij hen past. Als zij die kerk gevonden hebben, zullen zij vervolgens niet per se meedoen aan alle activiteiten van die kerk, maar slechts aan die activiteiten die aansluiten bij hun persoonlijke behoefte en levenssituatie. De kerk is er voor hen, niet andersom. En steeds meer zoeken mensen van nu helemaal geen kerk meer, maar vinden zij andere wegen om hun religieuze belangstelling vorm te geven. Onze tijd is de tijd van een voortdurend toenemende hoeveelheid religieuze opties. Velen spreken hier van een religieuze ‘markt’, waarop kerken zich begeven, samen met andere ‘aanbieders’, voor een zeer kritisch publiek (Sengers 2006).

Zoals velen in de 19^e eeuw met heimwee terugkeken naar de 17^e-eeuwse ‘volkskerk’, zo kijken nu velen met hetzelfde heimwee terug naar de denominatie. Echter, het getuigt van realiteitszin om de huidige situatie in ogenschouw te nemen. Zoals in elke tijd, moeten christenen zich ook nu afvragen: zou God werken in deze ontwikkelingen (Borgman e.a. 2003)? Openen zich hier mogelijkheden voor een vernieuwing van de christelijke traditie, een nieuwe en vitale gestalte van de christelijke geloofsbeleving? Met die vragen begint naar mijn mening ook de toekomst van de gereformeerde traditie in Nederland.

Vernieuwing van de gereformeerde traditie

Gereformeerde kerken, merendeels kerken die zijn georganiseerd als congregaties in een denominationeel verband, staan dus voor de vraag hoe zij hun kerkelijk leven vorm kunnen geven onder snel veranderende culturele omstandigheden. Hierboven noemde ik twee strategieën, de één gericht op bescherming van het bestaande, de ander gericht op verwerking van het nieuwe. Ik heb aangegeven dat beide strategieën eerbaar zijn, maar dat de tweede me hoe langer hoe meer onvermijdelijk lijkt. Hieronder ga ik daarom alleen in op die tweede aanpak.

Vernieuwing van de gereformeerde geloofsbeleving is natuurlijk slechts ten dele een kwestie van een bewuste strategie. Veel ervan gebeurt onbewust en ‘overkomt’ ons. Een voorbeeld vind ik de geleidelijke verdringing van verbondstheologie door een gaventheologie. Beide hebben hun wortels in de Schrift, maar het is duidelijk dat de tweede veel natuurlijker ‘past’ in een sterk geïndividualiseerde samenleving, waarin waarden als zelfontplooiing gemeengoed zijn. Theologen die opkomen voor het verbond doen er goed aan niet alleen de Bijbelse basis voor die theologie uit te werken, maar ook uit te leggen waarom zij denken dat juist deze theologie goed nieuws is voor laatmoderne mensen. Met andere woorden, zij moeten de contextualisatie-taak aandurven, niet als een noodzakelijke ‘toepassing’ van een verder onveranderlijke theologie, maar als een intrinsiek-theologische taak. Een theologie die als irrelevant wordt ervaren door mensen die God willen dienen, is tot op grote hoogte irrelevant (Kraft 1979: 296).² Ik heb de indruk dat gereformeerde theologen op dit punt nog heel wat winst kunnen boeken.

² In het evangelisatiewerk is dit anders, vind ik. Niet-gelovigen zullen veel theologische noties ervaren als irrelevant, maar dit betekent niet dat zij ook irrelevant zijn (Paas 2001: 79-93). Maar als theologische begrippen en concepten binnen de gemeente niet meer als relevant worden ervaren, kunnen we ons daar niet van afmaken met uitspraken als dat de secularisatie nu ook de gemeente in zijn greep heeft. Zulke uitspraken komen voort uit een defensieve en conservatieve theologiebeoefening, die zich te weinig gelegen laat liggen aan de contextualisatie-opdracht.

Voor zover vernieuwing van de gereformeerde geloofsbeleving bewust gebeurt, kunnen we twee dimensies onderscheiden. De eerste betreft theologische vernieuwing: herziening van opvattingen die in de gereformeerde traditie worden gehuldigd over de verhouding tussen God, mens en wereld. Het voert natuurlijk veel te ver om die hier te bespreken, zo ik daarover al enig overzicht zou hebben. Hieronder noem ik drie vernieuwingen waarvoor ik zelf in andere publicaties heb gepleit, zonder ze hier uit te werken. In de eerste plaats is een nieuwe contextualisering van de heilsboodschap nodig voor laatmoderne mensen, bijvoorbeeld in de prediking (Paas 2009; vgl. ook Paas 2001: 110-200). In de tweede plaats zullen we ons moeten bezinnen op een nieuwe situering van de gereformeerde kerkelijke traditie ten opzichte van de overheid en de aardse machten. Op dit punt moet de gereformeerde traditie naar mijn mening afstand nemen van theocratische idealen en zich meer laten inspireren door de doperse stroming, waartegen zij zich altijd sterk heeft afgezet. Dit past bij een plurale samenleving, waarin christenen tegenwoordig een minderheid vormen met een dubbelzinnige politieke erfenis (Paas 2007c: 247-275). In de derde plaats denk ik dat een andere structurering nodig is van de ambten, een structurering die meer berekend is op de missionaire eisen van de tijd. Concreet denk ik daarbij aan een missionaire uitbreiding van de ambtenstructuur en een slagvaardiger organisatie van de kerkenraad als leidinggevend orgaan (Paas 2007b).

De tweede dimensie van vernieuwing betreft de inbedding en sociale vormgeving van de gereformeerde geloofsbeleving. Hier gaat het om een nieuwe organisatie en inrichting van kerkelijke structuren. In verschillende publicaties heb ik beschreven wat ik mij daarbij voorstel, onder het voorbehoud dat niemand in de toekomst kan kijken (Paas 2006; 2007a; 2008; Noort e.a. 2008: 254-283). Ik heb mij daarbij vooral georiënteerd op wat ik waarneem aan nieuwe initiatieven in de grote steden. Hier zie ik drie belangrijke ontwikkelingen die allebei nog in de kinderschoenen staan, maar wel veelbelovend zijn.

De eerste ontwikkeling betreft de verzwakking van denominationele structuren en een versterking van de plaatselijke identiteit. Dit is in feite een universele ontwikkeling, die we ook buiten de steden volop zien. Daardoor ontstaat meer ruimte voor plaatselijke gemeenten om te zoeken naar vernieuwing die nodig is binnen hun context. Ook ontstaan er andere vormen van overleg en interactie tussen kerken. Vooral gemeenten die een gemeenschappelijke context en uitdaging delen zullen intensief contact met elkaar onderhouden, terwijl de rest van het kerkverband meer op de achtergrond blijft. De toegenomen pluralisering van de Nederlandse samenleving maakt die ontwikkeling onvermijdelijk en zelfs wenselijk. De tijd van centrale aansturing is grotendeels voorbij.

De tweede ontwikkeling betreft een meer netwerkachtige vormgeving van het kerkelijk leven op plaatselijk niveau. Kerken verhouden zich anders dan vroeger tot hun leden: minder voorschrijvend en controlerend en meer gericht op de facilitering van hun geestelijke ontwikkeling en behulpzaam in de vormgeving van een christelijke levensstijl (zie vooral Paas 2007a). Vooral in de nieuwe gemeentestichtingen is dit waarneembaar. Dit resulteert onder andere in experimenten met verschillende vormen van lidmaatschap en betrokkenheid. Door de relativering van formele onderscheidingen tussen 'binnen' en 'buiten', zien we enerzijds een streven naar grotere toegankelijkheid, anderzijds een sterkere

nadruk op groei en discipelschap. Het gemeentelven wordt meer georganiseerd als een weg die zich geleidelijk verdiept dan als iets waar men bij hoort of niet.

De derde ontwikkeling betreft de opkomst van multiculturele kerkgemeenschappen binnen de gereformeerde gezindte (vgl. Noort e.a. 2008: 147-156). Die laatste ontwikkeling is zo mogelijk nog interessanter dan de beide vorige, omdat hier iets terugkomt van de stedelijke emancipatiebeweging die de gereformeerde kerken ooit vormden in de vroegmoderne Europese steden. De multiculturele ervaring blijkt een grote katalysator te zijn voor theologische ontwikkelingen, zoals het onderscheiden van hoofd- en bijzaken in de gereformeerde leer, maar ook de verbinding van gereformeerde noties met accenten uit heel andere kerkelijke tradities. Verder vinden hier boeiende experimenten plaats met liturgie, multicultureel leiderschap en intercultureel pastoraat. Omdat dit ook gemeenten zijn waar meer dan gemiddeld mensen met een niet-christelijke achtergrond tot bekering komen, roept dit de vraag op of de gereformeerde traditie niet verrassend actueel kan blijken in een multiculturele samenleving op plaatselijk niveau.

De uitgangsvraag van dit hoofdstuk was of er ook in de toekomst een vitale kerkelijke uitdrukking zal zijn van de gereformeerde geloofsbeleving. Ik heb laten zien dat het antwoord op die vraag sterk afhangt van het perspectief van degene die hem beantwoordt. Wie 'gereformeerde geloofsbeleving' beviest tot een bepaalde historisch gegroeide gestalte die op een willekeurig moment in de geschiedenis (zeg de 18^e eeuw of de jaren 50 van de 20^e eeuw) 'uitontwikkeld' is, zal elke afwijking daarvan bestempelen als 'ongereformeerd'. Wie echter oog heeft voor de doorgaande contextualisatie van de gereformeerde traditie, zal zien dat een vitale uitdrukking van gereformeerde geloofsbeleving in de toekomst onvermijdelijk anders is dan die van nu of van het verleden. In dit hoofdstuk heb ik proberen te laten zien waarin dit 'anders'-zijn kan bestaan.

Literatuur

Jose M. Baars Blom, *De onschuld voorbij: Over reformatorische cultuur en wereldbestormende meisjes*, Kampen 2006

Erik Borgman, Anton van Harskamp, Marjolein de Vos, *Hunkering naar heilheid: Over nieuwe religiositeit in Nederland*, Budel 2003

Paul Chambers, *Religion, secularization and social change in Wales: Congregational Studies in a Post-Christian Society*, Cardiff 2005

G. Dekker, H.C. Stoffels, *Een kerk die bij mij past: Gereformeerde jongeren over de kerk*, Kampen 1998

Chris Janse, 'De stad gaat voorop: De verhouding tussen stad en platteland in het proces van secularisatie', in: Ger Groot, James Kennedy, Stefan Paas e.a., *Geef mij maar Amsterdam: Over de politieke, culturele en religieuze verhouding tussen stad en provincie in heden en verleden*, Amsterdam 2008, 91-104

Petra T. de Jong-Heins, *Vrouw & gemeentestichting: Onderzoek naar de positie van de vrouw in Amsterdamse gemeentestichtingen van gereformeerde signatuur*, bachelorscriptie Azusa Theologische Hogeschool 2009

Charles H. Kraft, *Christianity in Culture*, Maryknoll 1979

- Renske Kruizinga (red.), *Tussen hoofd en hart: Geloofsbeleving onder gereformeerde studenten*, Barneveld 2008
- Gerrit Noort, Stefan Paas, Henk de Roest en Sake Stoppels, *Als een kerk opnieuw begint: Handboek voor missionaire gemeenschapsvorming*, Zoetermeer 2008
- Stefan Paas, *Jezus als Heer in een plat land: Op zoek naar een Nederlands Evangelie*, Zoetermeer 2001
- Stefan Paas, *De werkers van het laatste uur: De inwijding van nieuwkomers in het christelijk geloof en in de christelijke gemeente*, Zoetermeer 2003
- Stefan Paas, 'Kerken vormen: De gemeenschappelijke structuur van het Evangelie nu', *Soteria* 23 (2006), 6-26
- Stefan Paas (2007a), 'Ecclesiologie in context: Kerkplanting in de stad', *Soteria* 24 (2007), 11-26
- Stefan Paas (2007b), 'Is de gereformeerde ambtsleer anno 2007 nog houdbaar?', lezing voor de Chr. Geref. predikantenvereniging, 29 mei 2007 (downloaden op www.che.nl/gemeenteopbouw, bij 'publicaties', onder '2007')
- Stefan Paas (2007c), *Vrede stichten: Politieke meditatie*, Zoetermeer 2007
- Stefan Paas, "'Comfortabele" kerkplanting', *Kerk en Theologie* 59/2 (2008), 132-138
- Stefan Paas, 'Missionair preken', *Postille* 2009 (fc.)
- Erik Sengers, *Aantrekkelijke kerk: Nieuwe bewegingen in Nederland op de religieuze markt*, Delft 2006
- Rodney Stark, *The Rise of Christianity*, San Fransisco 1996
- Charles Taylor, *A Secular Age*, Cambridge 2007